

10. Alexander J. Bringing Democracy Back In / J. Alexander; [Ed. by Ch. Lemert]. – Sage: Intellectuals Beyond Academy, 1990.

11. Citizen's awareness and engagement of civil society. Results of research conducting during November 2015–January 2016. – K.: USAID, 2016. – 70 p.

12. Nations in Transit – Poland [Електронний ресурс] // Official Website of Freedom House. – Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2015/poland>

13. Trust in Government [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/gov/trust-in-government.htm>

14. World Values Survey 2010–2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

References

1. Bevzenko L. D. Social'naja samoorganizacija. Sinergeticheskaja paradigma: vozmozhnosti social'nyh interpretacij / L. D. Bevzenko. – K.: Institut sociologii NAN Ukrainy, 2002. – 437 s.

2. Dobronravova I. S. Sinergetika: stanovlenie nelinejnogo myshlenija / I. S. Dobronravova. – K.: Lybid', 1990. – 152 s.

3. Ekspertne opytuvannja shhodo problem decentralizacii v Ukraini [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2042664-najbilsou-problemou-decentralizacii-eksperti-vvazaut-pasivnist-gromadan.html>

4. Lorenc K. Konceptija samoorganizacii. Sinergetika. Obshhie polozhenija [Elektronnyj resurs] / K. Lorenc. – Rezhym dostupu: <http://spkurdyumov.ru/what/konceptiya-samoorganizacii-sinergetikaobshhie-polozheniya/>

5. Mizhnarodna praktyka zahodiv, sprjamovanyh na zmicnennja doviry mizh derzhavoju ta organizacijamy gromadjans'kogo suspil'stva: doslidzhennja. – K.: OBSJe, 2010. – 136 s.

6. Opytuvannja gromadjan shhodo vykorystannja instrumentiv uchasti [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://inrespublica.org.ua/ostanni-novyny/opytuvannya-gromadyan-shhodo-vykorystannya-instrumentiv-uchasti.html>

7. Riven' doviry ukrai'nciv do Rady dosjag krytychno nyz'koi' poznachky – opytuvannja [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.unian.ua/politics/1325241-riven-doviri-ukrajintsiv-doradi-dosyag-krytychno-nizkoji-poznachki-opytuvannya.html>

8. Samoorganizacija gromadjans'kogo suspil'stva: znachennja dlja nacijetvorenija [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://npu.edu.ua/!e-book/book/html/D/ispu_ksus_Nesterenko/120.html

9. Sociologichne opytuvannja «Kym my sebe vvezhajemo i hto my je?» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://uacrisis.org.ua/39347-irina-bekeshkina>

10. Alexander J. Bringing Democracy Back In / J. Alexander; [Ed. by Ch. Lemert]. – Sage: Intellectuals Beyond Academy, 1990.

11. Citizen's awareness and engagement of civil society. Results of research conducting during November 2015–January 2016. – K.: USAID, 2016. – 70 p.

12. Nations in Transit – Poland [Elektronnyj resurs] // Official Website of Freedom House. – Rezhym dostupu: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2015/poland>

13. Trust in Government [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.oecd.org/gov/trust-in-government.htm>

14. World Values Survey 2010–2014 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

Shchedrova G. P., Doctor of Political Sciences, Professor, Head of department of political science, sociology and humanities of Alfred Nobel University (Ukraine, Dnieper), galinashed@gmail.com

Self-organization of civil society: theory basis and practical realities

On the basis of the synergetic concept it is investigated the specificity of the process of self-organization of civil society. During the review of the main approaches to the term «self-organization» and «civil society» author formulated the concept of «self-organization of civil society».

The study defines indices of self-organization of civil society. For example, citizens' participation in volunteer activities, social work, in the work of non-governmental organizations, in the management, in the openness of the decision-making processes, supporting national and local programs of the civil initiative. Among the potential risks of self-organizational processes it is allocated the fight against corruption and a low level of public trust of citizens as an indicator of social capital.

As a result, analyses show contradictory nature of the processes of self-organization of civil society in modern Ukraine.

Keywords: synergetic theory, self-organization, civil society, the self-organization of civil society, non-governmental organizations.

* * *

УДК 327.009.11

Рафальський І. О.,
кандидат історичних наук, докторант,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
(Україна, Київ), gileya.org.ua@gmail.com

УКРАЇНЬСЬКА КОЛЕКТИВНА СУБ'ЄКТНІСТЬ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ

Аналізуються проблеми українського національного самовизначення, суверенізації а також проблеми національної ідентичності, її моделювання та змістовних характеристик. Аналізуються дискурси регіональних розбіжностей та шляхи формування загальнонаціональної єдності, колективної суб'єктності.

Ключові слова: національне самовизначення, ідентичність, націєтворення.

Від часу здобуття Українською державою незалежності проблема національного самовизначення набуває особливої значущості. Її актуалізація зумовлена глибокими внутрішніми структурними та культурними змінами, внаслідок руйнування тоталітарної системи СРСР і радянської ідентифікаційної моделі, та потребою у формуванні української політичної нації як основи державотворчих процесів, розвитку національної свідомості та самосвідомості. Особливого значення ця проблема набула в останній час, коли Україна внаслідок зовнішньої агресії опинилася перед дилемою – бути чи не бути.

Процес національного самовизначення українського народу передбачає вирішення низки загальних проблем національно-політичного розвитку, а саме: відродження національної свідомості, яка викристалізовує національну (етнічну) самоідентифікацію, з однієї сторони, та самовизначення особистості, усвідомлення нею себе як представника нації, громадянина держави – з іншої. Виходячи з Конституції України, що проголосує поліетнічне, полікультурне, полілінгвістичне, поліконфесійне суспільство (статті 10, 11, 12, 24, 35, 53), принципова рівність прав громадян усіх національностей, гарантії задоволення культурних, мовних та релігійних потреб представників національних меншин та етнічних груп має бути поєднаними з тими ціннісними та нормативними елементами, які відобразатимуть особливий статус національної культурної та політичної традиції українців [1]. Зважаючи на це, модель поліетнічної державної нації вимагає досягнення консенсусного паритету між етнічними і загальногромадянськими ідентичностями.

Між тим, сподівання науково-експертної спільноти на те, що майбутня політична (громадянська) нація формуватиметься шляхом поступового зближення культурних традицій різних національних спільнот України з культурою українського етносу, заохочення їх до використання української мови та вироблення на цій основі модерної української культури [2, с. 39], мали дзеркально протилежний контекст: українське національне відродження як титульного етносу, так і інших етнічних спільнот не супроводжувалося консолідацією ні на загальнодержавному рівні, ні всередині «етнічного ядра» самих українців.

По-перше, національне самовизначення українського народу відбувається під впливом перервності державницьких традицій. Розбудова самостійної держави розпочалася без глибоко продуманих, обґрунтованих і виразно проголошених елітою нових стратегічних орієнтирів: одна частина політичного класу висловлювалася за

необхідність розбудови нової держави на демократичних засадах, облаштовуючи життя у ній на цивілізаційних цінностях, притаманних західному способу життя, слабко уявляючи, при цьому, шляхи, механізми, інструменти досягнення означених цілей. Інші представники політичного класу пропонували будувати нову державу щедро послуговуючись цінностями, принесеними в нові політичні реалії з радянських часів [3, с. 476–477]. Через відсутність чіткого стратегічного курсу розвитку суспільству не були задані певні ціннісні координати, необхідні для формування його нової ідентичності.

По-друге, надзвичайно ускладнює та привносить альтернативність у процес національного самовизначення українського народу іноетнічний компонент, що здійснює неабиякий вплив на структуру національної свідомості. Найбільш виразно це проявляється на прикладі великого бізнесу, що демонструє російськомовність, прихильність російськомовній масовій культурі, яка щедро ним спонсорується. Переважно російськомовними залишаються утримувані олігархатом засоби масової інформації [4, с. 16]. Це призводить до втрати соціокультурних чинників та відповідних психологічних механізмів етнічної ідентифікації. Результатом «розмивання» етнокультурних особливостей є те, що етнічні групи не співпадають з мовними, культурно-орієнтаційні з етнічними, мовні з культурно-орієнтаційними, конфесійні з мовними та етнічними.

По-третє, надмірна політизація українського суспільства позначається на міжетнічних стосунках, закладаючи паростки регіональної диференціації, їх поступової конфронтації та ескалації у регіональному сепаратизмі. Політичні спекуляції навколо регіональних відмінностей, постійне самовідтворення регіональних диспропорцій в економіці, рівні та способі життя населення, відтворює й відмінності його ідентифікації, а отже – зумовлює взаємне відчуження регіонів, формування особливих регіональних (локальних) ідентичностей [2, с. 30]. Закріплення цих відмінностей, їх поглиблення та переростання в суперечності не лише послаблює суспільну солідарність в загальнонаціональному масштабі, але й загрожує суверенітету і територіальній цілісності України.

Попри це, національний елемент в Україні був завжди, саме він сприяв тому, щоб Україна відбулась як суверенна держава. Але щоб вивести державу на зрілу стадію, – етнічного змісту громадської основи вже не достатньо. Вочевидь, в процесі українського націотворення так до кінця і не були усвідомлені справжні механізми творення нації, які склалися за останні триста років. Тому досі лишається актуальним питання: як збудувати ідентичність, як збудувати націю, як створити народ України? Не применшуючи значення політичного самовизначення – вибору стратегічних цілей, основних орієнтирів і параметрів внутрішньо- і зовнішньополітичного розвитку, потрібно чітко усвідомлювати, наскільки диференційовані в масовій свідомості ціннісні пріоритети і цивілізаційні орієнтири, а тому особливо важливо звернути увагу на те, як зробити приналежність до різних спільнот цінностей, мови, культури тощо сумісною з загальною приналежністю до політичної спільноти. Саме усвідомлення і відчуття своєї належності до спільноти – потужної емоційної складової, наявній в особистісній і груповій ідентичності, має скласти основу спільної загальнонаціональної ідентичності українських громадян.

Національне середовище становило важливий контекст для втілення ліберальних установок. Ліберальна інтерпретація «національного питання» виходить з розуміння нації як нового соціального явища, головний зміст якого міститься у сфері духовного, у розвитку особливої національної самосвідомості, наголошуючи при цьому не стільки на національних особливостях, скільки на ідеї розвитку загального через особливе. Спільнота вільних індивідів, що переслідують свої інтереси, потребує міцного фундаменту, і кращий матеріал для нього – почуття спільної історії, бажання жити разом і продовжувати користуватися отриманою спадщиною в сьогоденні і майбутньому, вважає Е. Ренан. Почуття національної єдності, на думку Дж. Мілля, виникає в силу багатьох обставин; серед них – раса і походження, географічні умови, спільність мови і релігії. Вирішальне значення має спільна історія і пов'язані з нею переживання, «колективна гордість і колективне приниження». Але жоден з цих факторів не є самодостатнім. Всі вони являють собою лише основу, на якій виростає почуття нації, яке виражає волю індивідів, що її складають, до співпраці і політичного самовизначення. Таким чином, нація конститується не етнічною спільнотою (остання є фактором факультативним, а не визначальним), але й не простим фактом належності до однієї держави: вона є результат вільного вибору спільноти людей, які з тих чи інших причин бажають жити разом і мати «свою» державу [5, с. 27].

Формування суб'єктності відбувається як в індивідуальній, так і в груповій (колективній) формі: якщо в якості абсолютної інстанції затверджується «колективність», суб'єктом ідентифікації стає колективний суб'єкт, або соціум. Якщо індивід – в понятті «суб'єктність» інтегрується цілий спектр характеристик і властивостей, що виражають активність і автономію особистості. Відповідно, колективна ідентичність містить два компонента: по-перше, усвідомлення індивідами своєї приналежності до будь-якої спільноти, що має для цих індивідів значимість і дозволяє їм позначити свою суб'єктність; по-друге, набори і діапазон фіксованих у соціокультурних практиках ознак (характеристик) надіндивідуальних (уявних) спільнот, які наділяються рисами колективного суб'єкта [6, с. 142].

Концепт «колективної суб'єктності» має надособистісний, надіндивідуальний характер: завдяки механізмам надіндивідуальної інтеграції та відокремлення об'єднана на основі спільних (передусім у символічному та смислово-полі) уявлень група (нація) стає здатною до колективного мислення і колективної дії. «Колективний суб'єкт» характеризується вираженою ідентичністю, тобто усвідомлює себе в контексті своїх значущих відносин і здатний артикулювати свої інтереси, а його члени володіють вираженою груповою ідентичністю – усвідомлюють себе як спільнота, пов'язана схожим становищем у соціальному світі і розумінням своєї здатності будь-що зробити тільки в рамках спільної соціальної дії (володіють внутрішньогруповою солідарністю). Поняття «суб'єкт» і «суб'єктність» відрізняються тим, що суб'єктність є динамічною характеристикою групи, в той час як визначення «суб'єкт» являє собою статус, приписуваний спостерігачем групі чи індивіду в процесі соціальної взаємодії та обмінів діяльностями та їх результатами [7, с. 21–22].

Постмодернізм, що виник як критична реакція на спробу зберегти уявлення про Світ як про єдину цілісність, поставив під сумнів реальність спільноти під назвою «нація». Центральною характеристикою сучасних колективних ідентичностей стає суперечлива єдність ідентифікації – постмодерністська дискредитація всляких традицій і будь-якої ідентифікації та раціональне ідеологічне та/або міфологічне її оформлення в «уявних спільнотах», за визначенням Б. Андерсона. Попри те, що сучасна багатонаціональна держава – здебільшого абстрактна, символічна спільність, що об'єднує всіх громадян, незалежно від їх етнічної та культурної належності, вона, являючи собою «уявну» спільноту, залишається міцно скріпленою закарбованим у свідомості громадян образом цієї спільності – національною ідентичністю та загальнозначущими цінностями демократії, рівності прав та свобод, пануванням закону, соціальної солідарності тощо [8]. Відтак, не зважаючи на популярну в глобалізованому світі тезу про політичну «смерть» національних держав найважливішим завданням національної безпеки стає перегляд та наповнення новим змістом моделі державності та формування нового розуміння громадянської ідентичності (у тому числі через механізми референції, підтвердження її значущості), що відповідатиме реаліям сучасної політичної нації. В умовах різноспрямованих векторів соціокультурного розвитку інструментом побудови простору соціальної комунікації між носіями різних політичних та культурних уподобань виступає політика формування ідентичності.

Повертаючись до сучасних реалій українського націо- та державотворення не можемо не погодитися з міркуванням С. Римаренка, що розвиток України досі не вийшов за межі атрибутивної розбудови держави, не відбулася самоідентифікація українського народу, самоусвідомлення його справжньої сутності, що не дає змогу здійснити цілісний стратегічний план розвитку суспільства [9, с. 260]. Цілком очевидно, що на сучасному етапі, коли Українська держава стала реальністю, розбудова засад вже здобутої державності – політичних, соціальних, економічних, духовних тощо, є головним завданням й основою створення модерної цивілізованої держави – національно орієнтованої, демократичної, правової, політично та економічно самодостатньої. Разом з цим, українська національна ідентичність досі залишається «незавершеним проектом» та у своєму становленні також проходить етап, який розвинені європейські держави-нації минули в період модерну. Беззаперечність завдань націо- та державотворення не викликає сумнівів, адже вони не лише складають зміст національної ідеї, але й мають бути основою консолідації нації і суспільства, формування засад громадянського суспільства, утвердження єдності поліетнічної спільноти навколо розв'язання загальнонаціональних завдань, реалізації національних інтересів тощо. Тобто, політика розвитку спільної ідентичності має бути також політикою інтеграції країни.

Виходячи з цього, можна погодитися з запропонованою М. Розумним моделлю національної ідентичності, яка має включати такі змістовні елементи, як:

- усвідомлення і визнання історичної і культурної самобутності українського народу;
- визнання громадянського принципу формування сучасної української нації та полікультурного, поліконфесійного, поліетнічного складу;

– врегулювання мовного питання за принципом розділення функцій державної мови та функцій інших мов, що можуть виконувати, серед іншого, й роль засобу міжнетічної та міжнародної комунікації (принциповим є розмежування саме функцій, а не сфер вживання);

– розуміння того факту, що в сучасних умовах твориться нова форма української національної культури та національної свідомості, яка зберігає в собі світоглядні, культурні елементи, успадковані представниками різних субетнічностей від попередніх періодів, але й має принципово нові складові, що формуються під впливом нової політики-культурної суб'єктності України та досвіду співжиття різних груп в умовах української державності;

– мотивація до творення образу нової української культурної ідентичності як принципово діалогічної, що вимагає дотримання принципу взаємоповаги, передбачає культурне взаємозбагачення, має потенціал стрімкого розвитку та відкриває можливості творення нових культурних синтезів.

Оскільки будь-яка модель ідентичності стає працюючою, а не декларативною лише в тому разі, якщо вона спирається на суспільну згоду та належний рівень компетентності в даних питаннях більшості громадян, остільки нова модель ідентичності має включати механізми природної інтеграції людей іншого етнічного походження та іншої культурної традиції до українського культурно-політичного простору [1, с. 18–19].

Проте, не слід забувати, що Постмодерн і глобалізація викликали до життя прямо протилежні тенденції, поставивши під сумнів ідею національної держави, і, тим самим, існування щойно утворених незалежних держав. В умовах глобалізації та кризи моделі націєтворення доби модерну, зазначає О. Грицай, в формуванні національних ідей та пріоритетів на постсоціалістичному просторі «в роботі» виявилися традиційні категорії націоналізму. Таким чином, пострадянські країни, з одного боку, «запізнилися» з національним будівництвом об'єктивно, з іншого – стали самовизначатися в категоріях, які сьогодні можна вважати застарілими [10, с. 112]. В свою чергу, зіткнення та нашарування дискурсів традиційного, модерного та постмодерного суспільств породжує розколотість ідентичності. В умовах посилення відцентрових тенденцій важливим завданням стає пошук такого дискурсу, який забезпечить цілісність та ціннісну вкоріненість національного організму.

У контексті дихотомії Модерн/Постмодерн та відповідних ним моделей відтворення суспільства на основі загальності суб'єктів, цікавим, на нашу думку, є дослідження психосоціальної культури політико-управлінської еліти та української громадськості, здійснений О. В. Суший [11]. Дослідниця виходить з того, що, по-перше, в глобальних умовах будь-які суспільно-трансформаційні перетворення відбуваються в умовах нашарування власних традиційних, модерних і постмодерних інтенцій, що не може не позначатися на особливостях трансформаційних процесів країн, що демократизуються. По-друге, у перехідні етапи розвитку складних соціальних систем змінюється не лише їх зовнішня, так би мовити, соціально-матеріальна (інституційна) сутність, але й внутрішній, ідеальний, психічний світ людей, змінюється тип людини, її психокультура. Зміни соціально-політичних траєкторій у двох кардинальних аспектах – системи цінностей та

інституційної структури, по–третє, здатні спрямовувати подальший розвиток суспільної системи як у бік демократії, так і в бік посилення авторитаризму. Ступінь послаблення чи посилення авторитарних тенденцій, відповідно – зміцнення чи послаблення демократичних засад, характеризує суть суб'єктна природа, що визначається співвідношенням її психосоціальних та інституційних компонентів [11].

Згідно результатів здійснюваного в Україні з 1992 р. «моніторингу соціетальних (загальносистемних) змін» (керівник Е. А. Афонін), впродовж 2002–2008 років щорічна прогресія кількості тих, хто сформував нову ідентичність, складала 2–3% від загальної кількості дорослого населення України, з 2008 року й до сьогодні ця динаміка практично призупинилася. Стартувавши 2002 р. на рівні показника сформованості ідентичності 34%, вона досягла наприкінці 2008 р. показника 47,51% дорослого населення. Але вже через рік (внаслідок занадто тривалої реформаторської бездіяльності) цей показник знизився до 36,37%. Лише з початком реформ 2015 р. намітився новий сплеск і повернення майже на попередні позиції – 45,25%. Отже, підсумовує О. Суший, гальмування процесів державотворення в Україні є суттєвим чинником уповільнення процесів формування нової соціетальної ідентичності, що є фундаментальним підґрунтям становлення нових соціальних інтересів.

На нашу думку, найголовніша проблема, що дотепер гальмує націєтворчий процес в Україні, тримає його у стані «незавершеного проекту», – відсутність орієнтації на майбутнє, коли кожна людина відчуває власну співпричетність процесу творення нації, гордість за безпосередню участь в реалізації колективної місії творення теперішнього заради прийдешнього майбутнього. Адже національність тлумачиться, головним чином, як спадок минулого, як обов'язок відтворювати культурно–історичний тип у сучасних умовах [1]. Більше того, протягом усіх років незалежності у дискусії про цивілізаційний вибір та певну модель розвитку, які можуть слугувати рамками для національного самовизначення, найбільш палко захищалося минуле, доволі активно – теперішнє і майже ніяк – майбутнє.

В суспільствах, що переживають інституційні трансформації, відбуваються тектонічні зсуви в свідомості людей, відповідно втрата звичних ціннісних орієнтирів породжує «кризу ідентичності». Якщо міркувати у макрорегіональних та макрокатегоріальних термінах регіональні розбіжності в Україні – Західної і Центральної з одного боку, та Східної і Південної, з іншого, – це «зіткнення цивілізацій» (за визначенням С. Гантінгтона) – протистояння європейського та євразійського цивілізаційних кодів, автократичного і демократичного світів, «відкритого» та «закритого» типів культури. В останній час, однак, простежуються нові лінії розбіжностей. Це не традиційні лінії розбіжностей російськомовного Сходу та україномовного Заходу, а ціннісні лінії розмежування російськомовної Центральної України та Донецька.

Проте, цілеспрямовані зусилля з поширення дискурсу регіональних розбіжностей в Україні та зміцнення регіональних ідентичностей насамперед було інструментом реалізації політичних та економічних домагань місцевих еліт. Маніпулювання ціннісною неоднорідністю на перетині культурно–мовних і політико–

ідеологічних уподобань стало невід'ємною складовою передвибірчих перегонів.

Тому справа не в тільки в тому, на яких підставах люди стверджують, що складають певне «ми», а в тому, якими уявляються зв'язки всередині цього «ми» та наскільки конфліктно протиставлення «нас» «іншим». Конфлікт ідентичностей – це також боротьба різних систем цінностей, кожна з яких прагне виключити решту чи, принаймні, затвердити свою перевагу. Тому, мова повинна йти про затвердження нової ієрархії цінностей та пошук нових соціокультурних скреп, відповідно, крім обов'язкових для «включених у націю» психологічних установок на суверенітет над територією та на рівноправність, повинна міститися і установка на деліберацію¹ – пошук компромісних рішень. Шлях формування української національної ідентичності – не унеможливлення, а винайдення інклюзивної форми, що включає регіони, культурні шари і політичні сили в одну систему; інклюзивна політика має максимально враховувати інтереси всіх громадян України.

Результати дослідження цінностей та потреб українського суспільства, яке у червні 2016 р. презентував Центр соціальних і маркетингових досліджень «Социс» по методиці професора Р. Інглгарта, дають підстави для кардинально іншого трактування міфу про дві різні України та ставлять під сумнів тезу по те, що Схід і Захід ніколи не з'єднаються. По–перше, структурованість українського суспільства визначає не мовний, не етнічний розподіл, а скоріше – віковий. Згідно результатів опитування, українці рухаються до цінностей самовираження, тобто, в нашому суспільстві є великий запит на реформи. Агентами змін виступає молодь (18–35 років), що живе переважно у великих містах (населенням 1 млн. і більше), з вищою освітою, і представники середнього класу. Однак, ця група існує в потенції («у собі», але не «для себе»), бо лишається політично незатребуваною – в Україні немає ані партії, ані рухів, ані відповідної ідеології, яка б відображала інтереси і специфіку поведінки цієї групи. Другий висновок стосується регіональних розбіжностей. З одної сторони, на вісі «вживання – самовираження» між різними областями України не спостерігається відчутної різниці, проте, серйозні регіональні відмінності помітні на вісі «традиційні–секулярні цінності»: Західна і Центральна (україномовна) Україна представляє головним чином традиційні цінності, тоді як у Південній і Східній (російськомовній) Україні домінують секулярні цінності, центральний Київ займає позицію посередині. Поєднання та сегментація головних груп українського суспільства по цих вісях виявляє, що прихильників цінностей самовираження є набагато більше серед людей з традиційними, аніж секулярними цінностями. І третє, рух в Україні дореформбуде сильнішим, якщо вдасться зберегти діалог і солідарність між двома групами, які виражають цінності самовираження – між «традиціоналістами» і «секулярними». І, навпаки: якщо у публічному дискурсі і житті появлятимуться теми та події,

¹ Термін «деліберація» (від лат. deliberatio) прийшов з галузі римського права і наближається за змістом до таких понять, як «міркувати», «радитися», «зважувати за і проти», «проводити консультації». Суть деліберації – не тільки і не стільки сама дискусія, але і її результат, здатний вплинути як на вироблення, так і на прийняття рішень, а це передбачає для учасників обговорення можливість не просто чути, але й бути почутими.

які взаємно антагонізують ці дві групи, то це становитиме загрозу для руху України у бік реформ [12].

Як свідчить наш аналіз, єдність нації забезпечується існуванням загальної колективної ідентичності, яка, за А. Мелуччі, формується в результаті спільного інтерактивного процесу самовизначення конкретної соціальної спільності, пов'язаного із загальними орієнтаціями їхніх дій і тим полем можливостей та обмежень, в якому відбуваються їх спільні дії. Становлення і розвиток колективної ідентичності опосередковується зверненням до універсальних феноменів культури і актуалізацією смислових процесів [13, с. 40]. Водночас, наявність загальнонаціонального смислового поля залежить від певного рівня якості, що лежить в основі соціальної суспільства, тобто, говорячи соціально-психологічною термінологією, суб'єктності – як індивідуальної, так і колективної. Як справедливо відзначає М. Слюсаревський, весь період, починаючи з проголошення державної незалежності України, був періодом хоч і суперечливого, але сходження до суб'єктності [14].

Визначальною умовою формування національної ідентичності є позитивне сприйняття громадянами своєї нації, країни, держави. Як зазначає М. Степико, позитивною тенденцією формування української національної ідентичності можна вважати те, що більшість українців пишаються своєю країною, вважають себе патріотами, незважаючи на всі соціально-економічні проблеми свого буття [15, с. 178–179]. Цілком очевидно, що на ґрунті цього демократичного патріотизму потрібно шукати українську національну ідентичність.

Нині зростання патріотизму в українському суспільстві підтверджують результати багатьох соціологічних досліджень. Так, результати всеукраїнського репрезентативного опитування, проведеного Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України у вересні 2015 р., засвідчують, що 92,4% українських громадян підтверджують прийнятий у 1991 році Акт проголошення незалежності України. Питання, запропоноване респондентам, було цілком аналогічним винесеному на всеукраїнський референдум 24 роки тому. Цей показник майже на 7% більше, ніж у серпні 2013 р., і на 16% – порівняно з офіційним результатом згаданого референдуму. А вже у 1991 р. за незалежність України, згідно з даними ЦВК, хоча й проголосувало 90,32% учасників референдуму, але вони становили лише 76,03% всіх, хто тоді мав право голосу. Отже, лише у 2014 р. частка громадян, котрі підтримують незалежний статус нашої держави, вперше перетнула 90-відсотковий бар'єр. Акт проголошення незалежності підтверджує абсолютна більшість мешканців усіх регіонів: на Заході – 97,7%, у Центрі – 95,1%, на Півдні – 96,6%. Навіть на Сході незалежності України говорять «так» 85,7% опитаних. Не підтверджують загалом по вибірці тільки 7,6% респондентів (Захід – 2,3%; Центр – 4,9%; Південь – 3,4%, Схід – 14,5%). Вельми істотно, що 68,3% респондентів вважають: попри всі зовнішні та внутрішні загрози Україну можна зберегти як єдину державу, бо «того, що об'єднує громадян, значно більше, ніж того, що роз'єднує». У Західному регіоні такої думки дотримуються 85,7%, Центральному – 70,9%, Південному – 73,8%, Східному – 54,2% [16].

Отже, попри те, що нація – виключно продукт модерну, а конструювання такої нації (націєтворення) –

результат політичної модернізації, згідно критеріїв модерну, в сучасному світі нація – це спосіб легітимації влади та концепція, яка задає рамки політичного процесу. Кристалізація національної картини світу забезпечує сплав політичної та культурної ідентичності, що скріплює населення країни потужними символічними та емоційними зв'язками. Втрата національної ідентичності веде, як показує світова практика, до втрати не тільки національних ціннісних орієнтирів, але й значної частини національного суверенітету держав. Це в свою чергу означає відмову від власних національних інтересів, нездатність цих держав до самостійної як внутрішньої, так і зовнішньої політики. І навпаки, чітке самовизначення, тверда опора на національні ідентифікаційні коди відкриває можливість проводити свій власний внутрішньо- і зовнішньополітичний курс, заснований на глибоко усвідомлених і чітко сформульованих національних інтересах [17, с. 11].

Список використаних джерел

1. Розумний М. Політика ідентичності: основні завдання та механізми реалізації. Наукова доповідь [Електронний ресурс] / М. Розумний. – К.: НІСД, 2011. – 24 с. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/polyt_ident-e871d.pdf.
2. Спільна ідентичність громадян України: особливості і проблеми становлення // Національна безпека і оборона. – 2006. – №7.
3. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій / В. Солдатенко (кер.) та ін.; НАН України; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 536 с.
4. Майборода О. Проблеми і перспективи національного конструювання в сучасній Україні / О. Майборода // Українська політична нація: проблеми становлення: зб. наук. ст. / за ред. М. Розумного (заг. ред.), М. Степика, В. Яблонського. – К.: НІСД, 2012. – 384 с.
5. Malinova O. Liberal Nationalism: A Historical and Critical Analysis of Conceptions / Olga Malinova [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001095/>
6. Абушенко В. Проблема ідентичностей: специфіка культуро-філософського і культуро-соціологічного видіння // Вопросы социальной теории. – 2010. – Том IV. – С.128–126.
7. Кимберг А. Концепты индивидуального и коллективного субъектов / А. Н. Кимберг, А. С. Налетова // Человек. Сообщество. Управление. – 2006. – №3. – С.17–25.
8. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон. – М.: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2001. – 288 с.
9. Римаренко С. Моделювання державної етнополітики в Україні // Розвиток України у регіональній перспективі: політичні, економічні і соціальні проблеми регіоналізації. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США. Харків, 25–27 травня 2001 р. – Київ: Стило, 2002. – 410 с.
10. Грицай, Е., Николко, М. Украина: национальная идентичность в зеркале Другого / Е. Грицай, М. Николко. – Вильнюс: ЕГУ, 2009. – 220 с.
11. Суший О. Психосоціальна культура державного управління: монографія / О. Суший. – К.: Світогляд, 2012. – 344 с.
12. Грицак Я. Цінності українців: pro et contra реформ в Україні / Ярослав Грицак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/37721>
13. Воропаева Т. Формирование коллективной идентичности граждан Украины: ценностное измерение / Т. С. Воропаева // GISAP. Culturelogy, sports and art history. – 2013. – №1. – С.37–40.
14. Слюсаревський М. Навіщо потрібна дорога, яка не веде до Храму? / М. Слюсаревський // Освіта. – 2015. – №17–18 (5660–5661). – 15–22 квітня.
15. Степико М. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М. Степико. – К.: НІСД, 2011. – 336 с.
16. Думки та оцінки громадян на старті виборів до Верховної Ради України. Вересень 2014: інформаційний бюлетень / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. П. Черниш. – К., 2014. – 36 с.
17. Кортунів С. Национальная идентичность: Постигание смысла / С. Кортунів. – М.: Аспект Пресс, 2009. – 589 с.

References

1. Rozumnyj M. Polityka identychnosti: osnovni zavdannja ta mehanizmy realizacii. Naukova dopovid' [Elektronnyj resurs] / M. Rozumnyj. – K.: NISD, 2011. – 24 s. – Rezhym dostupu: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/polyt_ident-e871d.pdf.
2. Spil'na identychnist' gromadjan Ukrainy: osoblyvosti i problemy stanovlennja // Nacional'na bezpeka i oborona. – 2006. – №7.
3. Suspil'no-politychni transformacii v Ukraini: vid zadumiv do realij / V. Soldatenko (ker.) ta in.; NAN Ukrainy; In_t polit. i etnonac. doslidzhen'. – K.: Parlaments'ke vyd-vo, 2009. – 536 s.
4. Majboroda O. Problemy i perspektyvy nacional'nogo konstruivannja v suchasnij Ukraini / O. Majboroda // Ukrain's'ka politychna nacija: problemy stanovlennja: zb. nauk. st. / za red. M. Rozumnogo (zag. red.), M. Stepyka, V. Jablons'kogo. – K.: NISD, 2012. – 384 s.
5. Malinova O. Liberal Nationalism: A Historical and Critical Analysis of Conceptions / Olga Malinova [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001095/>
6. Abushenko V. Problema identychnostej: specyfika kul'turo-filosofskogo i kul'turo-sociologicheskogo videnija // Voprosy social'noj teorii. – 2010. – Tom IV. – S. 128–126.
7. Kimberg A. Koncepty individual'nogo i kolektivnogo sub'ektiv / A. N. Kimberg, A. S. Naletova // Chelovek. Soobshhestvo. Upravlenie. – 2006. – №3. – S. 17–25.
8. Anderson B. Voobrazhaemye soobshhestva. Razmyshlenija ob istokah i rasprostraneni nacionalizma / B. Anderson. – M.: «KANONpress–C», «Kuchkovo pole», 2001. – 288 s.
9. Rymarenko S. Modeljuvannja derzhavnoi' etnopolityky v Ukraini // Rozvytok Ukrainy u regional'nij perspektyvi: politychni, ekonomichni i social'ni problemy regionalizacii. Konferencija ukrain's'kyh vypusknikov program naukovogo stazhuvannja u SSHA. Harkiv, 25–27 travnja 2001 r. – Kyi'v: Stylos, 2002. – 410 s.
10. Gricaj, E., Nikolko, M. Ukraina: nacional'naja identychnost' v zerkale Drugogo / E. Gricaj, M. Nikolko. – Vil'njus: EGU, 2009. – 220 s.
11. Sushyj O. Psychosocial'na kul'tura derzhavnoho upravlinnja: monografija / O. Sushyj. – K.: Svitogljad, 2012. – 344 s.
12. Grycak Ja. Cinnosti ukrain'nciv: pro et contra reform v Ukraini / Jaroslav Grycak [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zbruc.eu/node/37721>
13. Voropaeva T. Formirovanie kolektivnoj identychnosti grazhdan Ukrainy: cennostnoe izmerenie / T. S. Voropaeva // GISAP. Culturology, sports and art history. – 2013. – №1. – S. 37–40.
14. Sljusarevs'kyj M. Navishho potrebna doroga, jaka ne vede do Hramu? / M. Sljusarevs'kyj // Osvida. – 2015. – №17–18 (5660–5661). – 15–22 kvitnja.
15. Stepyko M. Ukrain's'ka identychnist': fenomen i zasady formuvannja: monografija / M. Stepyko. – K.: NISD, 2011. – 336 s.
16. Dumky ta ocnky gromadjan na starti vyboriv do Verhovnoi' Rady Ukrainy. Veresen' 2014: informacijnyj bjuletyn' / za red. M. M. Sljusarevs'kogo; uporjad. L. P. Chernysh. – K., 2014. – 36 s.
17. Kortunov S. Nacional'naja identychnost': Postizhenie smysla / S. Kortunov. – M.: Aspekt Press, 2009. – 589 s.

Rafalsky I. O., Ph.D., doctoral student, Institute of Political and Ethnic Studies HAS of Ukraine (Ukraine, Kyiv), gileya.org.ua@gmail.com

Ukrainian collective subjectivity and identity

The article analyzes the problems of Ukrainian national self-determination, sovereignty and identity problem, its design and content characteristics. Discourses analyzed of regional differences and ways of forming a national unity, collective subjectivity as well.

Keywords: national self-determination, identity, nation-building.

* * *

12–142 УДК 337:332.2

Гончаренко О. М.,
доктор історичних наук, професор, Київський
національний університет культури і мистецтв
(Україна, Київ), al.gontch@gmail.com

СИНДРОМ «СЛАБКОЇ ДЕРЖАВИ» І СУЧАСНІ ГЕОПОЛІТИЧНІ АЛЬТЕРНАТИВИ УКРАЇНИ

Розглядаються проблеми «дилеми безпеки» і можливі альтернативи зовнішньополітичних орієнтацій України в контексті синдрому «слабкої держави» та нових геополітичних реалій в Європі і світі після агресії Росії в Криму, на Донбасі. «Дилема безпеки» і синдром «слабкої держави» – це типові

проблеми багатьох постколоніальних в тому числі «пост-радянських» країн, які з тих чи інших причин ще не стали повноцінними суб'єктами міжнародного права. Для таких країн характерним є розкол національної ментальності по багатьох вимірах, різне розуміння пріоритетів національної безпеки з боку правлячих еліт і широких верств населення і, як наслідок, неможливість успішної реалізації ефективних програм соціального розвитку. Підкреслюється, що одним з важливих наслідків брутальної агресії Росії після падіння режиму Януковича стала прогресуюча консолідація національної ментальності України яка відкриває нові перспективи реалізації євроатлантичних стратегій соціального розвитку і повернення України в європейський цивілізаційний простір.

Ключові слова: «дилема безпеки», синдром «слабкої держави», зовнішньополітичні орієнтації, консолідація національної ментальності.

Класичною категорією сучасної теорії міжнародних відносин в рамках парадигми «політичного реалізму» є так звана «дилема безпеки», яка для слабких країн набуває форму «синдрому слабкої держави». Напіванархічна природа існуючої системи міжнародних відносин неминуче призводить до того, що суверенні держави, бажаючи підвищити власну національну безпеку за рахунок підсилення військової могутності, політики стримування, союзів, військових блоків та альянсів, на практиці лише підривають рівень безпеки як власної, так і міжнародної.

Значною мірою цьому сприяє сильний суб'єктивний компонент та непрозорість процедур прийняття політичних рішень на вищих щаблях державної влади («теорія перцепції Шлесінджера»), хронічна недовіра лідерів держав до своїх сусідів і потенційних супротивників, перебільшення та переоцінка безпеки існуючих і потенційних загроз. «Дилема безпеки», що фактично визначала логіку подій часів «холодної війни», і сьогодні залишається важливим компонентом політичного життя багатьох конфліктних регіонів світу.

Проте для цілої низки країн, особливо для тих, які з тих чи інших причин не змогли, або ще не встигли стати повноцінними суб'єктами міжнародних відносин і здебільшого виступають об'єктами інтересів та політичних ігор «великих держав», традиційна «дилема безпеки» трансформується в цілком нову парадигму, яка отримала назву «дилеми безпеки». Насамперед це внутрішньо розколоті постколоніальні та посттоталітарні країни (до яких належить і Україна), в яких ще не сформовані базові атрибути суверенної національної держави, не створені всі необхідні механізми і структури адекватної системи національної безпеки.

В таких країнах відсутня єдина консолідована національна ментальність, розмита національна ідея, суспільство в цілому розколоте на велику кількість слабо структурованих соціальних груп з різним баченням внутрішньо – та зовнішньополітичних пріоритетів та орієнтацій. Ці соціальні групи мають, специфічні, часто конкуруючі, розуміння пріоритетів і принципів побудови національної безпеки. В результаті цього знижується безпека всіх без винятку соціальних груп і населення країни в цілому. Держава виявляється в принципі неспроможною розробити, а тим більше втілити в життя, цілісну консолідовану стратегію і політику.

Державні структури та інститути не користуються підтримкою значної частини верств населення, етнічних груп, місцевих та військових еліт. Це зумовлює їх слабкість, неефективність і корумпованість, нездатність забезпечити порядок і стабільність соціального розвитку. «Дилема безпеки» є прерогативою слабких країн, саме тому її ще називають «синдромом слабкої держави».

На пострадянському просторі «дилема безпеки» нових незалежних держав регіону покладенося ще однією, дуже серйозною проблемою – агресивною